

- Kornhall, David: Eufoni. Bidrag till en problemrevy, i: Lars Huldén & Helena Solstrand-Pipping red.: *Metrik och modernism*. Helsingfors 1993.
- Lilja, Eva: Diktens lydbild, i: Eva Lilja & Marianne Nordman: *Bidrag till en nordisk metrik. Vol. 1*. Göteborg 1999.
- Lilja, Eva & Peder Skyum-Nielsen: *Metrikens termer*. Göteborg 2000.
- Maegaard, Bente & Hanne Ruus: *Hyppige ord i danske aviser, ugeblade og fagblade. 1-2*. København 1986.
- Skyum-Nielsen, Peder: *Fyndord. 1-2. Studier i kortformernes retorik*. København 1992.
- Skyum-Nielsen, Peder: Sloganets rytme, i: Sven Bäckman m.fl. red.: *Rytmen i fokus*. Göteborg 1995.
- Skyum-Nielsen, Peder: Assonansord, i: Henrik Galberg Jacobsen & Jørgen Schack red.: *Ord til Arne Hamburger [...]*. København 2001.
- Tsur, Reuven: *What Makes Sound Patterns Expressive? The Poetic Mode of Speech Perception*. Durham & London 1992.
- Wählin, Kristian: *Allmän och svensk metrik*. Lund 1995.

Peder Skyum-Nielsen

Danske krigsmænd og lydlovene

Sidste år udkom Vibeke Sandersens disputats, »Jeg skriver dig til for at lade dig vide«, et højst bemærkelsesværdigt værk, hvis emne er de ca. 3000 breve, der foreligger fra danske soldater under treårskrigen. Den behandler udførligt ortografi, udtaleafspejling, stavfejl-kategorisering, sproghistorie, sprogsociologi, skoleundervisning, brevstil, skriftlig fremstilling og mange historiske forhold. Psykologiske og religiøse ting fremdrages også. Materialet er for en form-elsker, fonetiker og sproghistoriker som mig intet mindre end fantastisk, og de fyldige sprogrøver er dybt bevægende i betragtning af afsendernes situation: den tredjesidste krig i Danmark, og den sidste, vi vandt! – Jeg mindes ikke nogen disputats i vort fag af et så omfattende arbejdsomfang. Hundreder eller snarere tusinder af statistiske og andre opgørelser rummer den. Det er altså ikke en disputats af den normale slags, der samler sig om nogle få teser, men en analyse af talrige sider af et materiale. Dybt imponerende. Lad mig straks sige, at der er uhyre mange resultater, jeg kan billige, og at værket, hvor forfatterinden får lidt albuerum for de mange nødvendigvis knudrede optællinger, er velskrevet, ofte elegant skrevet. Bedst synes jeg om »skriftlig fremstilling«-delen med dens analyse af brevformularer og udtryksfærdighed. Og så hendes »Afslutning«: At hun efter dét gigantiske arbejde kan sammenfatte alle hovedresultater på 3 små sider, vidner om en imponerende disciplin. – Jeg glæder mig naturligvis også over, at Jørn Lunds og min »Dansk Rigsmål« er benyttet så flittigt – som regel for det gode.

Desværre rummer værket ganske mange konkrete fejl – ofte rene lapsus – der heldigvis tit er uden den store betydning for sammenhængen. Jeg vil foreslå forfatterinden at udgive nogle få rettellesblade med de korrektioner fra værkets kri-

tikere, som hun kan acceptere. Jeg stiller gerne mine marginalnoter til rådighed. Det ville være synd og skam, om kæmpeværket skulle gå ud i verden med disse skønhedsfejl.

I det følgende vil jeg tage nogle punkter op, hvor forfatterinden opponerer mod »Dansk Rigsmål« (Da.Rm.), og for at det ikke skal blive ren gold afvisning, vil jeg uddybe nogle af de involverede lydlove.

Empirisk bekræftelse af de københavnske social-korrelationer

P. 284 kritiserer forfatterinden Da.Rm. for at opstille de to københavnske sociolekter på grundlag af usystematiske (intuitive) iagttagelser. Men det videnskabeligt utilfredsstillende heri har vi fra begyndelsen været opmærksomme på. Vi bad derfor Jens Normann Jørgensen om i samarbejde med os at foretage en empirisk punkt-verifikation/-falsifikation af vor teori (som ikke var mere »vor«, end at den stort set deltes af alle, der havde ytret sig om emnet, men også hos disse usystematisk funderet). Dette omtaler vi p. 19 og p. 25. Undersøgelsen kunne først udkomme i 1980. Den bekræftede vor opstilling, og vi har altid betragtet den som en del af hele projektet. Der var uendelige problemer med dens praktiske gennemførelse. Det er derfor bittert, at den 23 år efter bliver ignoreret.

Vokalforlængelse foran intervokalisk indlyds-

P. 285-286 resumerer forfatterinden de talrige eksempler, hun har i materialet på <desvære, here, störe, uforstyret> osv., fundet hos beboere af alle landsdele og desuden i skønlitteraturen tilbage til 1700-tallet. Hun konkluderer, at det ikke kan være rigtigt med Da.Rm. (§ 35) at sige, at sådanne former skulle være opstået ca. 1945. *Men det har vi heller aldrig sagt!* Der er tale om den uretfærdigste indvending, man kan tænke sig. Ja, jeg greb mig i at råbe ned i disputatsen: *Blad frem!* Hvis forfatterinden havde bladet 1 side frem i vor bog, fra p. 257 til p. 258, havde hun set, at årstallet 1945 kun gælder lydlovens indtrængen i høj-københavnsk. Vi kender naturligvis så godt som nogen de mange langvokaliske former i ældre lav-københavnsk, sjællandske, fynske og jyske dialekter samt hos endnu ældre litterater. Ja, at antyde, at vi ikke gør det, fx ikke kender den gamle lav-københavnske børneremse:

Begitte, Begitte, Begøje,
hun fik et dåligt øje.
Så smorte hun det mæ tjære,
så ble det majed være...

er rent ud krænkende.

De gamle langformer i lav-københavnsk, sjællandsk, fynsk og jysk (men fraværende i østdansk) var if. vor § 35 ikke gennemført nogetsteds, undtagen måske i Sønderjylland. I høj-københavnsk, hvor de i hvert fald var uddøde efter 1800 og

skriftoverensstemmende forhold rådede (med visse irrelevante enkeltords-undtagelser, se p. 257-258), indføres de som en generel lydlov fra ca. 1945. I første omgang kommer denne lydlov fra lav-københavnsk, hvor vi konstaterer den gennemført (undtagen foran »tung« endelse) fra ca. 1912. Men herefter er det store spørgsmål, om denne lydlov er *ny* i lav-københavnsk, eller der blot er tale om nogle meget gamle langvokaliske former. Det sidste kan ikke, rent og purt, være tilfældet. For heller ikke i lav-københavnsk før 1850 (og hos litteraterne tilbage til reformationen) var der tale om gennemførte langformer. Der var således en stærk tendens til kort vokal foran »tung« endelse: *Kerregård, fyrretyve, sperritus, Sverrig* m.fl. og i likvidassilerede former: *fordærret, dværre, Fresberre, Norre* osv. Det bliver herefter et spørgsmål, hvor meget de gamle langvokaliske former har betydet for den generelle *lydlov* i lav-københavnsk og (herefter) høj-københavnsk. – I dag tror jeg ikke, der er nogen direkte forbindelse. Jeg er overbevist om, at vi havde fået lydlovs-forlængelsen uanset de gamle langformer. Sagen er den, at forlængelsen, som jeg ser den, er helt afhængig af r-vokaliseringen, som sætter ind ca. 1800 i københavnsk (Da.Rm. § 36). (Jysk har dog gl. r-vokalisering, efter kaotiske regler, se Kortetc.). Der er således aldrig under lydlovens forløb forlængelse foran konsonantisk r, skønt [-r]- længe er en distinkt mulighed. Efter r-vokaliseringen opstår der hiat (vokal + vokoid + vokal) i alle ord med intervokalsk indlyds-r, [ʰsde.ɪɔ, ʰfö.ɪɔ] *stirre*, 40 osv. Men vort sprog har aldrig haft længdemodsætning i hiat! I de gamle hiater er der, distinkt, halvlængde, aldrig hellængde: *buer, Noa, tie, tier, aer, nye*, og stødformerne har aldrig efterslag, er altså også kun halvlange: *q'er, niende, byer, Andreas*, og der er på den anden side heller ingen hiater med obligatorisk kort vokal – og har aldrig været det. (Iagttaget af Poul Andersen). Forholdet, der genfindes i mange sprog, er naturligvis bestemt af, at det er vanskeligt at afgøre en vokoids længde foran en anden vokoid, øret vil have en skarp kontoidgrænse. – Jeg ser alle de moderne kvantitets-lydlove, nemlig forkortelserne foran [a, q, j, ð, w] i *kor, sag, fed, liv* osv. i udlyd samt i stødt og ustødt indlyd som bestemt af hiat- og diftong-lovene i dansk: Vi får forkortelse i udlyd svarende til, at sproget ikke tolererer overlæng diftong ([ʰfe'ð] er en overlæng diftong, thi ð har jo ingen friktion); vi får overvejende, men senere og mindre gennemført, forkortelse i stødt indlyd (*døren, sagen, forlede, livet*), hvor de gamle hiater har halvlængde med kraftig tendens til forkortelse, jf. den meget gamle udvikling [he'bræ'isk > he'bræj'isk > he'bræj'j-sk], nydistinkt: [he'bræ'isk], samt [so'loj'j sk] *zoologisk*, og vi bevarer nogenlunde uantastet hel- eller halvlængde i stødløs indlyd (*køre, hade, lave*), hvor den gamle hiat-halvlængde også er mindst reduceret. Der er mange andre faktorer på spil ved forkortelserne, se Da.Rm. § 33. Men hiat-faktoren synes mig indlysende. Man kan så spørge, hvorfor vi først ca. 1850 får forkortelse foran ð, når denne konsonant jo ikke, if. den almindelige beskrivelse, var resultatet af en sen frikativ-vokalisering (rettelig: vokoidisering). Dette er nemt at besvare. Enten ér der faktisk sket en vokoidisering af ð i begyndelsen af 1800-tallet, så at den før da var en ægte frikativ som i engelsk, hvad der nu ikke er angivelser af hos de fonetisk vakte som Jespersen, Sweet etc., der havde talt med mange fra den tid. Eller også skete vokoidiseringen længe før forkortelsen, der i så fald udeblev længe, fordi der jo i ytrings-udlyd slet ikke var [ð], men derimod overvejende [b]: [ʰfe'b] etc. Jeg må derimod melde pas på spørgsmålet om, hvorfor fullængde i

såvel *svire*- som *svirre*-typen (hos alle henholdsvis personer med forlængelser) er så almindelige, når vi i de gamle hiater aldrig har mere end halvlængde: *tier*, *neon*.

Ret > rat

Forfatterinden finder (p. 288–290) 8 ord med <ra> i stedet for normens <ræ/re> hos 8 soldater, og tolker dem som udtalefspejlende og, forsigtigt, som udgørende en »ikke lokal udtale, formentlig med lav social prestige, som de uannede (...) har benyttet i bredere kommunikation«. Det »ikke lokale« skal forstås som 'ikke *provinsielt* lokaliserbart', for udtalerne antages ikke at findes i københavnsk, hvortil de først indvandrer med bondetoget fra land til by, forfatterindens kongstanke, p. 302.

1) *Skrader* skrives 1 gang af 1 soldat fra Ollerup. Det er nemt at finde en afonetisk forklaring: afsmitning fra det stave-beslægtede, foranstående *Anders*. Men hvorfor skulle dét være mere sandsynligt? Fordi der i den enorme klassiske (= før 1880) dialekt-litteratur ikke findes *a*-udtale af *skrædder*, og med al respekt for det provinsielt non-lokaliserbare *lingua franca*, så er det jo utænkeligt, at det ikke skulle smutte ind i maksimal dialekt i ny og næ. Og fordi disse 8 ord, hvis de afspejler udtale, naturligvis er udtryk for en forsiggående *lydlov* – de kan ikke være tilfældige åbninger efter *r*. Denne lydlov må naturligvis være den samme, som vi kender fra københavnsk, Da.Rm. § 15, startende i lav-københavnsk ca. 1860 og bredende sig videre ud overalt i landet, herunder til høj-københavnsk ca. 1945. Men når det er en lydlov, må den selvfølgelig også trænge ind i soldaternes dialekter, så her umuliggøres tanken om det specifikt *lingua franciske*. Hvis der imidlertid var en lydlov på spil hos soldaterne, så ville den – uanset om den måske kun havde nået et 25 %'s niveau – som enhver lydlov gennemtrænge hele sproget og derfor komme frem langt mere massivt end i de ganske få belæg, forfatterinden har. Hendes hundredvis af belæg på <ræ/re> vidner effektivt om, at der ikke kan være nogen lydlov på spil hos disse overvejende dårlige stavere. Metodisk må jeg overhovedet protestere mod dét at finde hidtil upåagtede udtaler i skreven tekst, hvis man ikke er pisket til det. Det ér man mht. middelalderen, men i forfatterindens sammenhæng er der jo direkte udtalebelæg i dialektlitteraturen, hvis ældste meddeler-generation er fuldt så gammel som soldaterne. Man kan naturligvis få sin *mistanke* i et brevmateriale, men derefter må man gå til primærkilderne.

2) for *Rasten*, 1 belæg (Viby, Odense Amt). Mangler i de klassiske dialekter. (Et enkelt »frasdøn« fra Lolland hos meddeler f. ca. 1880 er for ungt og for spin-kelt til at sige noget). Jf. foregående.

3) *Bradholt* 'Bredholt', 1 belæg (Dronninglund Herred). Navnet har 2.-leds-tryk, hvad der straks gør 1. stavelse mindre interessant. Jf. det følgende ord. – Af-delning for Navneforskning har kun dialektoptegnelser med [e/æ], og jysk kender ikke *a* i *bred* adj.

4) *Adraxer* og *Adraser*, begge = 'adressér!', hos 1 soldat (Nørlem). Normalud-talen var, distinkt, [ɑdr/(t)rje¹se'r/(r/ə)]. Her ville *rɑ* betegne en lydlov [re>rɑ], der er helt ukendt. Almindeligvis udtalte man dog, som i dag, -[rə¹] med »frik-kedelle-effekt«. Dette ə kan få almindelig r-påvirkning > [rɑ] i læbespredte om-

givelser, Da.Rm. § 36, specielt efter [α]. Dette forudsætter dog uvulært *r*, hvor soldaten mere sandsynligt har haft apikalt *r*, så der er snarere tale om en af de uhyre almindelige vokalarmonier i optaktsstavelse. Men allersnarest er det blot en tilbagegriben efter det 1. <a> i et vanskeligt ord. JO har 16 belæg, ingen med trykstærkt *a*.

5) *Laserat*, 1 belæg fra Hjerting, Haderslev Amt. Tilbagegriben i vanskeligt ord / indsættelse af <a> i 3. i stedet for 2. stavelse. JO har 11 belæg på *lazaret*: ingen med trykstærkt *a*.

6) *omentrandt*, 9 gange (med variation) hos 1 soldat. Formen er velkendt i jysk, men Feilberg finder den ikke nærmere skribentens opvækststed, mellem Horsens og Vejle, end Silkeborg. JO kender den imidlertid både fra nordvestjysk og østjysk, det nærmeste belægsted er Gosmer sogn (hos meddeler f. 1871). Formen skyldes en folkeetymologi, sikkert ældst i nedertysk *umtrant*, efter *trant* 'gang, måde'. Den har altså intet med nyere *r*-påvirkning at gøre.

7) *ikke Radt længe* flere gange hos sjællænder. Her har Vibeke Sandersen ramt guld. For der ér faktisk en klassisk sjællandsk *a*-form i netop dét udtryk, tidligst belagt hos Gundsømagle-boer f. 1834 (ØMO-saml.). Den har oftest svind af *t* og er overvejende tryksvag. Altid i forb. *ikke ret mange* osv. – Naturligvis betyder dette ene ord i denne ene reducerede kontekst ikke, at *ræ>rα* er ældst i sjællandsk. De sjællandske kilder (ikke mindst Kryger) viser en bloc betydelig retarding i forhold til lav-københavnsk. Det sjællandske [*rα (t)*] ér naturligvis en forløber for lydloven – i højfrekvent ord i reduceret stilling – men det sameksisterede ikke med andre nye former. Også københavnsk havde nogle forløbere, før lydloven ramte bredt i ordforrådet, den ældste hos Goldschmidt 1816.

8) *saa fram at 'såfremt'* 1 gang hos nordsjællænder. Det oprindelige oldnordiske *fram* er vidt udbredt i dialekterne, men ikke på Sjælland (ØMO). Dette *fram*, der altså intet har med *r*-påvirkning at gøre, bliver dog tidligt gammeldags, så et sjællandsk *fram(t)* hos 1820-generationen kan ikke helt afvises, men igen: Så skulle det spille en større rolle i materialet. Sandsynligere derfor: afsmitning fra de tre <a>'er, der står lige omkring.

Andre *r*-påvirkninger

Forfatterinden gør ikke meget ud af disse. Jeg vil derfor kun fremhæve en enkelt hævdet vokalåbning efter *r*: <ubrødelig>, p. 291. Her er ikke tale om vokalåbning, ordet har haft *ø* de sidste 1000 år! Se ODS under *ubrødelig* – en form, jeg selv ynder.

Nye *r*-fejl hos soldaterne?

Den mest omtalte stavfejlstype er vel *r*-fejlene. Der findes både gamle og nye. De gamle *r*-fejl, fx <styre> for *styret* og <turer> for *ture*, beroede på, at <re> og <rer> fra meget gammel tid udtales ens, Da.Rm. § 36. Nye er derimod <myer> for *myre(r)* og <køre(r)ne> for *kørerne* osv., der beror på, at der efter *r*-vokalise-

ringen, ikke længere er udtaleforskel mellem disse skrift-strukturer. I København, hvor lydloven er ældst, sætter den ind så tidligt som ca. 1800. Det ville derfor kun være lidt opsigtsvækkende, hvis den kunne spores i soldaterbrevene. Men det kan den ikke. Forfatterinden påberåber sig (i en passage p. 294 vendt mod Jørn Lund) <beder> *bedre*, som er meget udbredt i materialet. Men her er tale om den ældgamle velkendte adverbialform, oldnord. *betr*, der i københavnsk lød [¹bæð'ər], forskellig fra [¹bæ·ðrə] < adj. *betri*. – Desuden anføres <Forelder> hos jyder. Den er uproblematisk udtryk for jysk apokope med efterfølgende svarabhakti i vanskelig konsonantgruppe. – Der er flere »nye r-fejl« i materialet, 16 i alt, heraf 10 hos jyder, men flere af dem bortforklares af forfatterinden (p. 248). Der gives kun 2 eksempler fra øerne: <Brøder> *brødre* og <Søster> *søstre* hos en soldat fra Præstø Amt. Jeg kan ikke forklare dem, men vi er nu nået ned på så få forklaringskrævende »nye r-fejl«, at de ingen beviskraft har for noget.

Bondetoget

P. 302 lancerer forfatterinden en opsigtsvækkende hypotese:

Formernes sejr i lavkøbenhavnsk [Det drejer sig om 6 typer, der skulle være vidt udbredte næsten overalt i provinsen, men endnu ikke i København: 1) *Være* 'værre' etc. 2) *Rat* 'ret' etc. 3) Diverse andre åbninger efter *r*, fx *ubrødelig*. 4) Diverse korte halvsnævre vokaler (< snævre), fx *Nøborg*, *ino* 'endnu'. 5) Bortfald af tryksvagt *r* foran konsonant: *tonyster*, *nå de...* 'når de...' etc. 6) Sammenfald pga. r-vokalisering i typen *bedre* ~ *væ(d)der* vb. etc.] er da en naturlig følge af vandringsen fra land til by. Når folk fra forskellige egne slår sig ned et bestemt sted, synes det næsten givet, at sprogformer, som de på forhånd har fælles, må sejre i det fælles talesprog, som de udvikler, den sociolekt, som bliver gruppens.

Rent ud sagt: Hypotesen er fortvivlet. Den kuldaster alle sociolingvistiske resultater fra Norden – og formentlig Vesten. Sprogpåvirkningen er i 400 år gået den modsatte vej. Og hypotesens umiddelbare argument gælder jo kun, hvis landboerne flytter ind i en spøgelsesby uden borgere. De fælles land-træk skal, på ét givet tidspunkt, være by-trækkene numerisk overlegne i byen, og hvis disse sidste var forlenet med højere prestige – hvad de jo alle dage har været – skal de være mere end blot i flertal for at sejre. Hertil kommer, at ikke en eneste af de konkrete former kan tænkes, med den viden, vi har, at have vandret fra by til land – i flere tilfælde heller ikke på V. Sandersens præmisser! 1) *Desvære*, *støre* etc. er jo netop, som vi så – Da.Rm. § 35 og »Jeg skriver...« p. 286-287 – meget gamle former i både københavnsk, flere hoveddialekter og skriftsproget. De er ikke trængt ind i københavnsk i 1800-tallet, for dér var de i forvejen. 2) *Trat*, *skramte* etc. opstår i lav-københavnsk ca. 1860. Forfatterinden har, bortset fra *rat*, fejlagtigt indtolket dem i brevene, se ovenfor. 3) *Ubrødelig* bortfalder, ligesom <afbrøde>, der jo ikke bruges i danske købstæder. <Bre[¹]gaden, Resikere, Regsbangdaler, skret> modsvarer velkendte gamle københavnske former; de har været fæl-

les med store dele af landet. 4) De mange former med <ø, o> for korrekt <y, u>: <skøde, Tøskerne, Døbbel Mølle, Bøien (byen), Jølan, bøgger, Søgdom, omhøggelig, Nøborg, God, Naad (nu!), inod (endnu!)> o.a. bortfalder, da de aldrig er trængt ind i københavnsk/rigsmål. De fleste er velkendte dialektismer. 5) *Tonyster, nå de... 'når de...'* etc. Overalt i Norden bortfalder et tryksvagt konsonantisk *r* foran konsonant. Sempelthen, fordi det er for krævende at udtale det svære konsonantiske *r* foran yderligere en konsonant i det tempo, en tryksvag stavelse kræver. Formerne er ældgamle og fælles for hele Norden. Derfor ingen vandringer. Se Da.Rm. § 55, der også beskriver den tryksvage vokalkvalitet, og hvordan visse *r*-løse former trængte ind i høj-københavnsk fra ca. 1940. 6) Som ovf. nævnt fejltolker forfatterinden visse »nye *r*-fejl«. Hendes formodede soldater-udtaler uden intervokalsk indlyds-*r* – med sammenfald til følge: *ture = tuer* – bortfalder.

Skriftens indflydelse på rigsmålet

P. 304-306 opponerer forfatterinden mod Da.Rm.s opfattelse af, at skriften har præget københavnsk/rigsmål langt mindre, end man antog i 1975, og langt mindre, end udtalen har ændret skriften. Jeg nægter at diskutere, om skriftindflydelsen er stor eller lille, før vi har målt og vejet den. Det vil vi gøre om lidt. Først gennemgår jeg de 6 punkter, hvorunder forfatterinden opponerer.

1) Forfatterinden indser ikke, at <Vei> > <Vej> etc. er en udtalepåvirkning af skriften. Det er dog indlysende. Bogstavet <i> modsvarede dels vokal, [i/e], dels konsonant, [j/]. Når <Iens, Stjerne, Vei> etc. får <j>, kommer der fuld overensstemmelse på dette punkt, så at fx <Stjerne> bliver forskelligt fra <Stjerne> (det evige eks.), og dét er selvfølgelig formålet med og årsagen til ændringen.

2) Afskaffelsen af de store bogstaver i appellativer er naturligvis også udtalebestemt. Der var mange »medvirkende årsager«: Alt tysk var ondt, alt nordisk godt; det var dejligt for de gudløse småbogstavdyrkere at provokere Gud-Konge-og-Fædrelands-falanksen. De samme reformister anså det sikkert også for retfærdigst, at man ikke diskriminerede de andre ordklasser. Og det sås som fordelagtigt, at skolebørnene med ét slag blev befriet for ca. halvdelen af alle stavefejl. Men disse gevinster var jo i ét og alt betinget af, at udtalen ikke havde noget, der svarede til de store bogstaver. Uden dette var ændringen selvfølgelig aldrig blevet indført. Forfatterinden indvender, at man med store bogstaver undertiden opretholdt en udtaleforskel, hvor skriften nu har sammenfald imod udtalen, nemlig fx <os/Os>, nu <os=os>. Men det store bogstav i <Os> signalerede ingenlunde [o']; på grundlag af skriftformen kunne ingen vide, om ordet lød [ˈɔs] eller [ˈo's]. Det signalerede kun: substantiv. Og da ingen sprog har lydlig markering af substantiver, var det i skrift en torn i øjet på Rask og de andre reformister. At skriften i mange lignende tilfælde skelnede: <h/Helt, s/Sukker i Kaminen, din Kjærlighed gjør n/Næsten godt>, er en simpel følge af, at skriften gjorde en udtale-uafhængig forskel.

3) Forfatterinden ser brevenes talrige vidnesbyrd om manglende *ð*: <un> *uden*, <forbö> *forbød*, <Baa> *både* konj. og »omvendt« <Rigsbankdadler>, <sed> *se*, <Thi> *tid*, som udtryk for, at nutidens rigsmålsformer med *ð* er restituerede efter

skriften. Ingen har før forfatterinden hævdet, at københavnsk/rigsmålets *ð* < glda. *t* skulle være restitueret. Det er velbevaret fra middelalderen og stemmer med skånsk og sjællandsk dialekt og er i øvrigt ofte bevaret i jysk, evt. som [ʔ]. Rigsmålets *ð* < glda. *ð* er mere intrikat, men kun restitueret i visse ord. Hele spørgsmålet er behandlet i Da.Rm. § 66. Hvis *ð* generelt er restitueret, hvorfor er <d> så stadig stumt i *plads*, *tudse*, *lide* 'sustinere', *lade* 'curare', *bede* 'rogare', *lagde* o.m.fl.? Og hvorfor udlæse <d> som [ð], når [d] ville være det eneste naturlige?

4) De mange eksempler på åbnet snævre vokal, fx <Tödskerne, Jylland>, er forfatterinden et vidnesbyrd om, at det nuværende rigsmål har restitueret de korte snævre vokaler efter skriften. Dette er i almindelighed galt, eftersom den snævre udtale er vel bevidnet i københavnsk ligeså langt tilbage i tiden, som hendes soldater-generationer rækker – og længere. – Og *hvis* der lydret skulle være halvsnævre vokal i de fleste herhenhørende ord, hvorfor har restitutionen så ikke ramt fx *fisk*, *bryst*, *suk*?

5) Som et vigtigt moment i skriftens svage og svækkede indflydelse på talen nævner vi i Da.Rm. § 135, at det bogstavnære foredragssprog uddør ca. 1880 i københavnsk. Herefter er bogstavnære oplæsningsformer som [ˈɔwsɔ, ˈsælˈv] ikke længere traditionsbestemte forringer, men ubehjælpomheder. Forfatterinden fører herimod Paul Diderichsen f. 1905 i marken, for han havde netop disse to udtaler i bevidst forsiret oplæsning. Indrømmet, her har vi været 25 år for tidligt ude mht. de sidste efterklange af foredragssproget. Men det rækker jo intet ved sammenhængen. Faktisk støtter forfatterinden os i vor hovedpointe, foredragssprogets død, ved at skulle helt tilbage til Diderichsen for at finde dets sidste krampetrækning. Hun bruger det tydeligvis ikke selv. – Hun husker det derimod også fra familie-frasagn om en jysk degn i 1900-tallets første årtier, som hun citerer for et meget morsomt kaudervælsk af foredrags-former og jysk. Her klarer vi frisag, for vort 1880-årstal gælder københavnsk. Som alt gammelt lever også foredragssproget længere i provinsen. Bl.a. fortalte Mogens Løj os, at hans lollandske bedstefar f. ca. 1900 havde foredragsformer som [dæt] og [de] 'de', når han læste op. Men igen: Degne-historien er kun morsom, fordi foredragssproget nu er stendødt.

6) Forfatterinden opsummerer en mængde foredragsformer, der kommer frem i brevene, fx: <sørker> *sørger*, <om Morkenen>, <noket> *noget* (alle hos sjællændere, der jo ikke havde [q] og derfor indsatte den alfabetiske lydverdi i oplæsning, fænomenet bemærket af bl.a. Kryger p. 369), <Kjerkesanker>, <manke> *mange* (1800-tallets høj-foredragssprog udtalte ikke <g> i <ng>, men landsbyskolen gjorde), <enten, senter, vente> *inden*, *sender*, *vende* (tilsv. mht. <nd>, men i 1700-tallet kunne <d> i <nd> udtales i indlyd; landsbyskolen fastholdt [d]), <di> *dig* (den almindelige foredragsform var [diq]). Disse former lugter herligt af landsbyskole. Men ved nu at være helt uddøde, i hvert fald som traderede former, viser de, at på oplæsningens arena tabte skriften definitivt kampen mod det spontane talesprog.

Skal man for alvor holde mandjævning mellem skrift og tale, må man gå ud fra en nutidig spontant talt rigsmålstekst, rekonstruere den som høj-københavnsk fra fx 1800 og optælle de forskelle, der er opstået uafhængigt henholdsvis afhængigt af skriften. Det forsøges her:

[ve ru a 'kɑfə]? [ja 'rɑg]! [sɑgɔ ɔ 'fløðð]? [ve ru 'my:rə mɑ / du 've' ɑ
dræɔ 'so:ɪd 'kɑfə]!

[ve ru ɑ 'kɑfə]? [ja 'dhɑg]! [sogər ɑ 'flø-ðə]? [ve ru 'my:rə mə / du 've'
jə dregå 'sord 'kɑfə].

Teksten har ca. 57 lyde. På 22 punkter har udtalen fjernet sig fra det gamle sprog = 39 %. Heraf er de 21 punkter uafhængige af skriften (alle beskrevet i Da.Rm.), mens kun 1, = 5 % af ændringerne, skyldes skriften, nemlig i ordet *myrde*. Jeg har foretaget mange tilsvarende sammenligninger, altid med samme eller endnu ringere skriftindflydelse som resultat.

Ingen kan modsige den slags sammenligninger på grundlag af faktisk spontan tale. Skriftens indflydelse på udtalen udgør en forsvindende del af ændringerne, der især besørger af lydlove. Forklaringen er den simple, at Gud (*!»gud«*, lad os ikke tage stilling her) har givet os en række organer i hjernen og længere nede, der gør os talende, men intet organ for skrift. Hvad man hver dag kan konstatere i sin morgenavis. Mennesker er generelt elendige til at skrive. Tænk blot på, hvor tit vi kommer i tvivl om et ords stavning – det kan være *karrusel* eller *tygge*. Skønt vi har set dem hundredvis af gange, kan vi fejle. Vi – og det gælder også små børn – husker derimod altid udtalen rigtigt. Ingen kommer til at sige *narusel*, *karrusen*, *sygge* eller *tyrre*. Når lægfolk og de fleste sprogforskere alligevel har en tyrkertro på bogstavernes magt, er det, fordi udtale i modsætning til skrift vil overses – både i konkret og hjelmslevsk forstand. De fleste kan ikke se sproget for bare bogstaver.

Litteratur

- Bennike, V. & M. Kristensen (1912): *Kort over de danske folkemål*. København.
(Kortetc.)
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975): *Dansk Rigsmål I-II*. København. (Da.Rm.)
- Institut for Dansk Dialektforskning (1992 ff.): *Ømålsordbogen*. København. Tak til Finn Køster for stor hjælp. (ØMO)
- Institut for Jysk Sprog og Kultur: *Jysk Ordbog* (u. udg.). Jeg takker for en for-
midabel service. (JO)
- Kryger, J.K. (1887): *Bidrag til nordsjællandsk Lyd- og Bøjningslære*. Blandinger
5, UJDS.
- Normann Jørgensen, Jens (1980): *Det flade a vil sejre*. SAML 1. København.
Lars Brink